

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ У ТВОРАХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

ВІТАЛІЙ БІЛЕЦЬКИЙ,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Донецького національного університету

У статті автор, досліджуючи твори Григорія Сковороди, показує ряд проблем, які класик української світоглядної думки аналізує як непересічний соціальний філософ. Окреслюються тези сквородинської соціософії, у яких він висвітлює природу суспільства, його структуру, шляхи оптимізації суспільних відносин.

Ключові слова: суспільство, індивід, соціальний інститут, особистість.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Широке коло вчених сьогодні поступово починає усвідомлювати, що для повноцінного аналізу й тим паче прогнозування соціокультурних, економічних процесів конкретної країни чи народу необхідно детально дослідити його спадщину, під якою потрібно розуміти великий спектр унікальних ідейних і матеріальних надбань.

Це повною мірою стосується царин вітчизняної гуманітарної і, зокрема, філософської науки, яка сьогодні активно розвивається. Серед її представників особливо помітні саме соціальні філософи та близькі до них науковці, які намагаються уможливити рефлексувати стан соціуму, його структуру та рівні, місце людини в цьому мінливому середовищі, а також її специфічні проблеми [1-3].

Безумовно доцільним завданням при такому розвитку вітчизняної соціальної філософії є аналіз досягнень, надбань вітчизняних гуманітарних наук, і не лише сучасних, а й минулих. Зокрема це дозволить виявити й диференціювати різноманітні аспекти, проблеми, які мають або тимчасовий, конкретно-історичний характер, або довготривалий, типовий для народу - похідний від його доволі статичного менталітету.

Українська філософія, богослов'я, гуманітарні царини загалом, розвиваючись від киеворуської доби до сьогодні, породили плеяду видатних філософів, науковців та богословів. До них традиційно відносять Володимира Мономаха, Ярослава Мудрого, Петра Могили, Кирила Туровського, Йосипа Кононовича-Горбацького, Інокентія Гізеля, Феофана Прокоповича, Миколу Костомарова, Пантелеймона Куліша, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Богдана Кістяківського, Миколу Бердяєва, Микиту Шаповала та інших.

Разом із цим, якщо звертатися саме до джерел української світоглядної раціональної рефлексії, то дослідники науки і культури наголошують, що характерних і самобутніх класичних рис вона комплексно набула вже після творчості Г. С. Сковороди (1722-1794 рр.), який є одним із найбільш яскравих їх артикуляторів [4-7].

Зрозуміло, що стосовно більшості вітчизняних класиків минулого чітка дефініція їх як вузькоспеціалізованих науковців (соціальних філософів, соціософів, протосоціологів, політологів, психологів тощо) не є адекватною. Переважна їх більшість належала до ен-

циклопедично обізнаних і поліспрямованих учених, праці яких "вписані" в конкретно-історичний та етнічний контекст їх філософствування. Це саме по собі є характерною й малодослідженою рисою "особистості" (персони) українського мислителя-гуманітарія взагалі.

Г. Сковорода повністю вписується в таку картину - у його багатогранних, символічних філософських творах інтегрально переплітаються численні світоглядні ідеї, ряд із яких досі очікує своєї ідентифікації, поглибленого дослідження й сучасної інтерпретації.

Метою нашої роботи є огляд сквородинських ідей, а також виокремлення й аналіз тих із них, які можуть сьогодні бути ідентифіковані як соціально-філософські та протосоціологічні.

Виклад основного матеріалу. Блискучий випускник Києво-Могилянської академії, поліглот, викладач філософії, поетики, риторики, Г. Сковорода є автором ряду оригінальних праць, у яких, зокрема, викладені самобутні тези про тривимірність і двошаровість буття буття, концепції "сродної" праці, "нерівної всім рівності", які викликають наш особливий інтерес. Загалом можна стверджувати, що соціально-філософська і протосоціологічна проблематика в Г. С. Сковороди виявлялася в постановці й спробах осмислення таких питань:

- структури суспільства, ролі людини в ньому;
- причин соціальної нерівності;
- можливості досягнення кожною людиною щастя;
- ідеалу людської поведінки, мислення й діяльності;
- причин та передумов асоціальної девіантної поведінки;

- типових станів й ознак людської маси (натовпу).
Зрозуміло, що названі проблеми висвітлювалися Г. Сковородою здебільшого в контексті критичного сприйняття багатьох елементів тогочасного станового суспільного ладу. Проте це, на нашу думку, не позбавляє їх актуальності.

На перший погляд, безпосередніми *елементами суспільства* в просвітителів виступають різноманітні верстви населення, а його комплексна візія соціуму може бути названа механістичною. "Общество есть то же, что и машина", - пише він у праці "Приметы неких сродностей". Кожному з елементів задалегідь природою (тобто неявно - Богом) передбачена конкретна соціальна функція або їх доволі обмежений спектр.

Чітке дотримання людьми власних функціональних призначень ("хлібопашество", "воинство", "богословіє", скотарство, "землемеріє", медицина, математика, архітектура тощо) уможлиблює налагоджену роботу всієї "машини" [9, с. 329, 434-441].

При цьому Григорій Сковорода неявно, не претендуючи на чіткі дефініції, але доволі однозначно аналізує інший рівень соціуму. Він тлумачить звичайну людину як максимально знеособлену істоту (*індивіда*), роль якої у суспільстві - відповідати вимогам, висуненим до конкретного соціального статусу - цілком подібно до сучасних наукових поглядів про статусні очікування.

До тези, що людина може мати багатогранну ознаку особистості індивідуальності, як нам бачиться, український філософ ставився негативно-скептично. Визначаючи звичайну живу людину, яка тимчасово має біологічну складову, як власне заготовку, предтечу до безсмертного "вічного" і "справжнього" стану після смерті, він доволі гумористично оперував термінами "телесный болван", "чучело" [Там само, с. 108], "скотское", навіть звертаючись до співрозмовника - на що ми вже вказували в попередніх дослідженнях [10, 11].

Іншими словами, оперуючи сучасною термінологією, можна відрізнити два базових рівні соціальної структури за Г. Сковородою - *рівень індивідуіве*, які мають певні ознаки індивідуальності, і *рівень знеособлених соціальних призначень*, функціональних чарунок "суспільної машини" (соціальних статусів - на сучасний манер). Рівні ці ієрархічні - перший є підмурівком для другого. Зазначимо, що це також доволі чітко корелює із загальносоціологічним тлумаченням соціуму, який сьогодні вибудовується за рівнями ієрархії ("знизу вгору"): індивідів, соціальних груп та організацій і соціальних інститутів.

Заради справедливості зазначимо, що соціально-філософські й протосоціологічні акценти не домінували в працях Григорія Савовича. Вони скоріше слугували аргументами для його соціософії, для доведення тези про те, що кожна людина, тимчасово мешкаючи в суспільстві, може досягти індивідуального щастя, хоча й відрізняється від інших за Божою волею - наділяється Ним власною соціальною функцією, ставновим положенням тощо.

"Бог богатому подобен фонтану, наполняющему различные сосуды по их вместимости. Над фонтаном надпись сия: "Неравное всем равенство"... "И что глупее, чем равное равенство, которое глупцы в мир вносят всею покушаются?" Менша посудина (Людина - Б. В.) менше має води з такого фонтану, але в тому є рівною більшій, що однаково є повною [9, с. 435].

Цю цитату, застосовуючи сучасну термінологію, імовірно, можна інтерпретувати таким чином: 1. Поділ людей на різноманітні групи та спільноти, суспільна стратифікація як така є об'єктивним і природним явищем, нормальним станом соціуму. 2. Кожна людина може стати самодостатньою і щасливою, навіть маючи різний статок, суспільне положення, визначене її статусами. 3. Кожна людина є цінністю для Бога й має бути такою також і для соціуму. 4. Особистість вільна в самореалізації й може досягти свого максимуму, якщо його прагнимо - з урахуванням її природних (божественних) задатків.

Характеристики ідеалу людського мислення й діяльності, які сукупно приводять до щастя, містяться в оригінальній і відомій концепції "сродної праці". Так у "Картине изображенного беса, называемого грусть, тоска, скука" філософ знов наголошує на своїй "тео-механістичній" тезі про суспільство: "Природа и

сродность значит врожденное божіе благоволение и тайный его закон, всю тварь управляющий..." [9, с. 433]. Тут же Г. Сковорода зі смутком засвідчував, що далеко не всі люди бажать стати на шлях самодослідження, самовдосконалення, моральності, пошуку вічного начала в собі, через що не мають щастя - ними оволодіває (якщо застосовувати сучасні терміни) депресивний стан, апатія [9, с. 430-433]. Вони замінюють шлях до справжнього щастя на потяг до псевдопотреб - "...почестей, золота, сарданапалових¹ банкетів, нижчих насолод, народної прихильності, слави, ласок вельмож..." [8, с. 384].

Таким чином, можна констатувати, що український філософ присвячував певну увагу й аналізу причин порочності людини, тобто *асоціальної девіантної поведінки*.

Асоціальні девіації походять від слабкості духовної природи взагалі - це призводить до неспроможності чинити спротив принадам "глузкого общества", порівнюваного з розореним Ієрихоном [Там само, с. 35].

У контексті свого світосприйняття, Г. Сковорода пояснював причини такого стану мимовільною чи усвідомленою невідповідністю діяльності людини її природному вродженому покликанию, неосвіченості, а також поширеності у світських людей одного з найтяжчих гріхів - заздрості, яка, на думку філософа, й обумовлює більшість злочинних та недостойних дій.

Український філософ наголошував, що задля досягнення "ідеалу" (щастя, комфортного відчуття і "сродної" праці) такі люди часто користуються засобами, які в принципі не можуть до нього привести. Зауважимо, що така узагальнена позиція може розглядатися співзвучною дюркгеймівському тлумаченню суспільної аномії та мертонівському поясненню девіантності [12-13], але значно випереджає їх у часі.

Аналіз творів Г. Сковороди показує, що його критика суспільства насправді не обмежується аналізом станового укладу - вона позачасова. Він у цілому негативно ставився до суспільства як способу існування більшості людей: "Вот тебе источник ропоту, жалоб, печалей, вражд, тяжб, граблений, татьбы, всех машин, крючков и хитростей. Из сего родника родятся измены, бунты... - все одно: общее, светское, скверное. Мирское мнение не есть... чистая вода, но благо свиньям и бесам..." [9, с. 332].

При цьому філософ був схильний визначати суспільну більшість як "толпу" (юрбу) [Там само, с. 326]. Змальовуючи її як слабковпорядковану, безцільну, хаотичну людську масу, Г. Сковорода як протосоціолог характеризує її ёмно і правильно - навіть із точки зору сучасної науки - як деморалізуючу (і, як правило, деморалізовану), отваринену, інстинктивно керовану силу, наповнену примітивними мотивами. Він наголошує, що потрапляючи до "товпи" навіть культура, освічена людина втрачає "істину", стаючи уособленням "невежества и неискства" [Там само, с. 332]. Зазначимо, що дослідниками біографії Г. С. Сковороди це ставлення до натовпу називається однією з причин, що спонукали його до мандрівного способу життя й творчості.

Важливо зазначити, що рефлексуючи таким чином, філософ свідомо відходить від традиційної християнської релігійності, наголошуючи, що саме розум є головним інструментом людини. Повсякчас визнаючи, що раціональний аналіз Біблії є надзвичайно плідним для індивідуального духовного прогресу, він категорич-

¹ Від Сарданапал - цар Ассирії (669 р. до н. е. - 631 р. до н. е.).

но заперечує догматичне її сприйняття - "Біблія єсть источник. Народняя в ней история и плотскіи имена єсть то грязь и мутная иль... кто не разделяет словесных знаков на плоть и дух, сей не может различить... красот небесных и росы" [9, с. 119]. Крім цього, Г. Сковорода наголошує, що Святе Писання може також бути тенденційно використане несумлінними людьми для самовиправдовувальної мотивації - так ми схильні інтерпретувати фразу "Біблія єсть не только корова, но ад, змій, и лютой поглотяющей лев" [9, с. 302]. Іншими словами, Біблія містить не лише зразки еталонової поведінки, а й ілюстрації засуджуваної, які треба розмежовувати.

Висновки

Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що багатогранна сковородинська пантеїстична філософія дуже відрізняється від класичного богослов'я і, тим паче, теософії, хоча й оперує християнською символікою, що зрозуміло, ураховуючи конкретно-історичні чинники. Проартикульований ним комплекс домінуючих, сутнісних рис "українського обличчя" гуманітарної науки - антеїзм, кордоцентризм, екзистенціальність, есхатологічність, моралізаторський вектор тощо - простежується в більшості наступних вітчизняних філософів.

Праці великого українського класика дійсно містять ряд соціально-філософських і протосоціологічних мотивів, які інтегрально вписані в його цілісну світоглядну (соціософську) картину світу. Г. Сковорода оригінально підходить до питань природи суспільства, його стратифікації, конформної поведінки, проблем девіантної особистості, суспільної нерівності, соціології натовпу і, діючи в ідеалістичному руслі, намагається розв'язати їх раціонально й конструктивно.

Разом із тим, філософія просвітителя не позбавлена й певної утопічності. Це пояснюється тим, що класичний ідеалізм, на нашу думку, не містить дійсно ефективної методології для побудови так званих "позитивних" наук. Наприклад, взірцем суспільства для нього є так званий "горній Іерусалим" - уявна держава, багато в чому подібна до уможливлених конструкцій соціуму Платона, Аврелія Августина (Блаженного), Т. Мора, Т. Кампанелли, Дж. Свіфта.

Тези, які розвивав Г.Сковорода щодо суспільного механізму й тлумачення людини як соціального "атома", сьогодні сприймаються також доволі неоднозначно. Проте зауважимо, що в XVIII столітті соціології як такої *не було взагалі*, а Григорій Сковорода обстоював позиції, цілком співзвучні опініям соціологів середини - кінця XIX ст.

Навіть для сучасної соціальної філософії, загальної соціологічної теорії й галузевих соціологій питання рівнів суспільного буття, природи суспільства як такого, його

структури, різновидів соціальних статусів, причин та передумов девіантної поведінки, соціалізації й ресоціалізації, факту наявності в людини спектра задатків *etc* є актуальними й остаточно нерозв'язаними.

Таким чином, доробок Григорія Сковороди як плідного "соціального мислителя" з точки зору масштабності й спектра охоплення суспільної проблематики є непересічним.

Ми можемо також пересвідчитися, що аналіз, хоча й віддалених у часі, але цілком зрілих і самобутніх надбань української гуманітарної раціональної рефлексії дає змогу віднайти нові теоретичні аргументи як для посилення національної гідності, так і для конструктивного розвитку сучасних наукових концепцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. - К. : Генеза, 1996. - 368 с.
2. Ткаченко В. М. Україна: проблеми самоорганізації (начерки новітньої доби) / В. М. Ткаченко, О. П. Реснт, В. М. Головатюк. - К. : Інститут історії України НАН України, 1995. - С. 4.
3. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період / О. Забужко. - К. : Наук. думка, 1992. - С. 107.
4. Татаркевич В. Історія філософії : у 3-х тт. / В. Татаркевич. - Львів : Свічадо, 1997.
5. Горак Г. І. Філософія : курс лекцій / Г. І. Горак. - К. : Вілбор, 1997. - 272 с.
6. Чижевський Д. І. Символіка Сковороди. Праці Укр. істор.-філол. товариства в Празі / Д. І. Чижевський. - Прага, 1931. - Т. II.
7. Діденко Л. Дуалістичний вимір людини в українській філософії XVII ст. (за поглядами Г. Конинського та Г. Сковороди) / Л. Діденко // Філософська думка. - 2004. - №3. - С. 65-76.
8. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. / Г. Сковорода. - К. : Наук. думка, 1973. - Т. 2. - 574 с.
9. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. / Г. Сковорода. - К. : Наук. думка, 1972. - Т. 1. - 531 с.
10. Білецький В. Есхатологічна спрямованість філософії Г. С. Сковороди / В. Білецький // Наука. Релігія. Суспільство. - 2008. - № 2. - С. 121-125.
11. Білецький В. Есхатологічний вектор у філософії Г. С. Сковороди / В. Білецький // Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. - Донецьк : Український культурологічний центр, Схід. вид. дім, 2008. - Т. 24. - С. 19-27.
12. Дюркгейм Е. Самогубство: соціологічне дослідження / Е. Дюркгейм ; [пер. з фр.]. - К. : Основи, 1998. - 519 с.
13. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм ; [пер. с фр.]. - М. : Наука, 1990. - 575 с.
14. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура (фрагменты) / Р. Мертон. - К. : Вид-во інституту соціології, 1996. - 112 с.
15. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / Г. Сковорода ; [за ред. Л. Ушкалова]. - Харків : Майдан, 2010. - 1400 с.

V. Biletskyy

SOCIAL-PHILOSOPHICAL ASPECTS IN WORKS OF HRYHORIJ SKOVORODA

In article, author exploring the works of Gregory Skovoroda, which include a social philosophical aspects. The problems of society structure, optimization of social relations considered

Key words: society, individual, social institution, the person.

© В. Білецький

Надійшла до редакції 11.03.2011